

Proactieve sportpolitiek in de oudheid Het voorbeeld van de Ptolemaeën

door

Sofie REMIJSSEN

Abstract

The idea of a 'proactive sports policy' might sound modern, but also in the ancient Greek world some regions were particularly successful in the agonistic circuit because their political leaders explicitly stimulated sports. After a chronological overview of the distribution of Olympic victories over the Greek world, this paper focuses on the example of third century BC Egypt, for Egyptian participants did particularly well in both equestrian and athletic events in this period. The analysis of their sports policy shows that the Ptolemies offered financial support for talented sportsmen, built a professional sports infrastructure, created a local circuit of games and publicized their successes in the Greek world.

INLEIDING

Naar aanleiding van de magere medaille-oogst van de Belgen op de Olympische Spelen van 2008 in Beijing, woedde er een hevige discussie in de media over hoe de overheid toekomstige sportieve prestaties zou moeten stimuleren. Het voeren van een proactieve sportpolitiek werd plots een zaak van nationaal belang.

Deze band tussen sport en politiek is niet nieuw. In de geschiedenis van de Olympische Spelen – de moderne én de oude – vindt men talrijke voorbeelden van leiders die actief trachtten sportresultaten te verbeteren. Investeren in sport is als het ware investeren in de nationale trots, want een overwinning op het sportterrein is een uiting van sterkte, naar de eigen landgenoten en naar de buitenwereld toe. Sport kan met andere woorden dienen als een krachtig propagandamiddel.

Eén van de bekendste moderne voorbeelden van het gebruik van sport als propaganda is de organisatie van de Olympische Spelen van 1936 door de nazi's.¹ De Olympische Spelen waren toegekend aan

¹ R. Mandell, *The Nazi Olympics*, Londen, 1971. Voor een overzicht van alle spelen met interessant cijfermateriaal zoals deelnemersaantallen, enz., zie J. Hennaux – G. Eijnès – G. Schaller, *De Olympische Spelen van Athene tot Athene 1896-2004*, Tiel, 2004.

Berlijn in 1931, toen in Duitsland nog een centrum-coalitie aan de macht was. Na de machtsovername door de nazi's was er aanvankelijk weinig enthousiasme voor dit sportevenement in Duitsland. Het Olympische principe van de gelijkheid van alle volkeren strookte immers allesbehalve met het nazistische idee van de superioriteit van het arische ras. Hitler en minister van propaganda Goebbels zelf begrepen echter het enorme potentieel van de spelen als propagandamiddel. De organisatoren kregen daarom, ondanks de crisis van de jaren dertig, enorme financiële middelen van de overheid. Sportclubs werden gesubsidieerd en ook voor een groot Olympisch stadion en andere faciliteiten werd overheidsgeld voorzien. Aan het ceremoniële gedeelte van de spelen werd eveneens veel aandacht besteed. De reis van de Olympische vlam van het oude Olympia tot in de gaststad van de moderne spelen, die ook vandaag nog de basis van de openingsceremonie vormt, werd speciaal voor de spelen van Berlijn uitgedacht.

Als gevolg van deze inspanningen waren de spelen van Berlijn groter en indrukwekkender dan de vorige edities. Meer dan vierduizend atleten namen deel – tegenover circa 1500 deelnemers in Los Angeles in 1932 – en ongeveer 4,5 miljoen toeschouwers kochten een toegangsticket. Omdat het bovendien de eerste spelen waren die vertoond werden op televisie, kenden ze nog een veel groter bereik. De film 'Olympia' van Leni Riefenstahl was een filmisch hoogtepunt uit deze tijd.

Duitsland liet in 1936 een onvergetelijke indruk na op de rest van de wereld, door de feilloze organisatie én door de sportieve prestaties. Duitsland won maar liefst 33 gouden, 26 zilveren en 30 bronzen medailles. Geen enkel land deed beter. Door de fortuinen die het land geïnvesteerd had in de spelen, kon Duitsland tonen dat het de gevolgen van de eerste wereldoorlog helemaal te boven was gekomen en opnieuw een sterke natie was. De superioriteit van het arische ras aantonen, konden de nazi's echter niet. De Afro-Amerikaan Jesse Owens werd met zijn vier gouden medailles immers de grote sportheld van 1936.

DE 'LANDENRANGSCHIKKING' VAN DE ANTIEKE SPORT

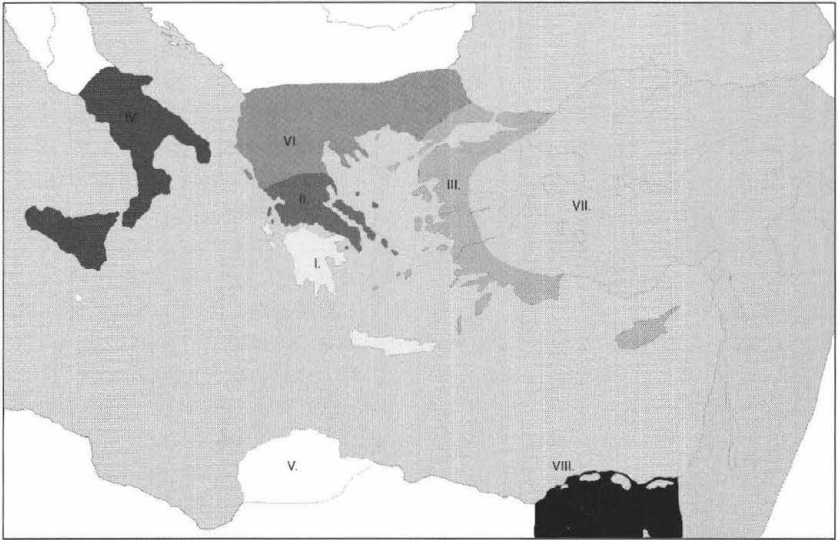
Door het geïdealiseerde beeld van de oude Olympische Spelen dat men in sommige niet-wetenschappelijk werken aantreft, zou men uit het oog kunnen verliezen dat sport in de antieke wereld minstens even nauw met politiek verbonden was als vandaag. Door de beperkingen van de bronnen is de antieke sportpolitiek echter tamelijk moeilijk te ontdekken.

Een duidelijke indicatie voor het geld en de energie die een modern land in sport investeert, is de onofficiële landenrangschikking van de Olympische medailles. Hierin doen rijkere landen het doorgaans beter dan armere (meer budget om te investeren) en, ondergeschikt aan vorig criterium, doen landen met een grote bevolking het over het algemeen beter dan landen met een kleine bevolking (en dus een kleiner potentieel). Sommige landen staan op bepaalde ogenblikken echter hoger in de rangschikking dan men op grond van deze criteria zou kunnen vermoeden. Duitsland was in 1936 noch het grootste, noch het rijkste land dat deelnam, toch was het duidelijk dominant. China is heel wat armer van de Verenigde Staten, maar toch behaalde het dit jaar op de spelen in eigen land meer gouden medailles. Deze successen waren het gevolg van een actieve sportpolitiek.

Om voor de oudheid te ontdekken welke gebieden in bepaalde periodes dominant waren, kunnen we ook een soort 'landenrangschikking' opstellen. De Olympische Spelen zijn de enige antieke spelen waarvoor we een relatief volledige lijst van overwinnaars hebben. Voor de best geattesteerde periodes kennen we tot vijftig procent van de winnaars, van de periodes waarvoor bronnen eerder schaars zijn, kennen we nog steeds zo'n tien procent.² Het begrip 'land' of 'natie' is echter niet toepasbaar op de antieke Griekse wereld. De nationaliteit van een atleet, d.w.z. het gebied als burger waarvan hij deelnam, is zijn vaderstad of *polis*. Een *polis* bevat één stad en het omliggende platteland en is dus veel kleiner dan een modern land. We kennen bijgevolg atleten uit honderden verschillende *poleis*.

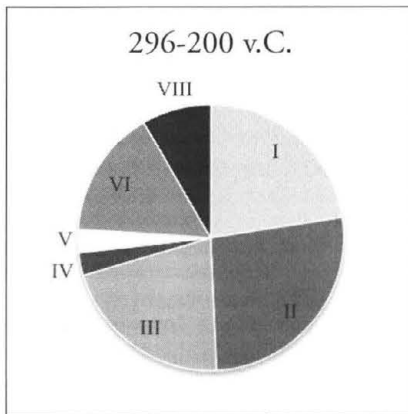
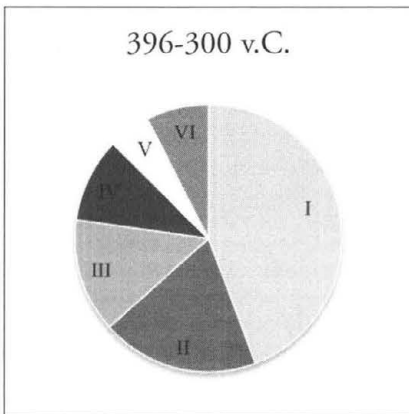
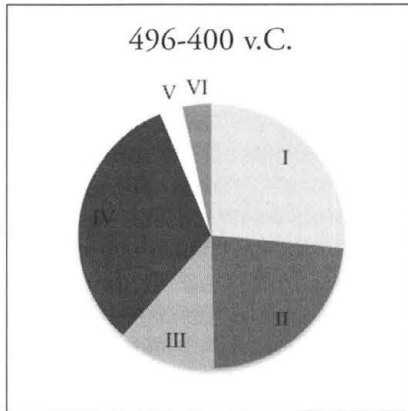
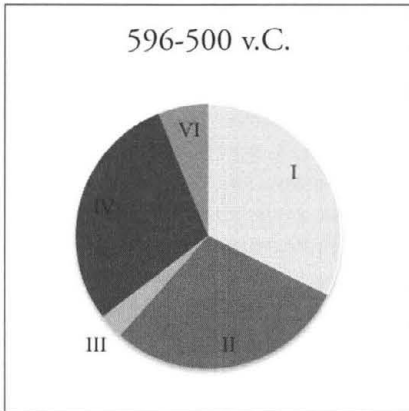
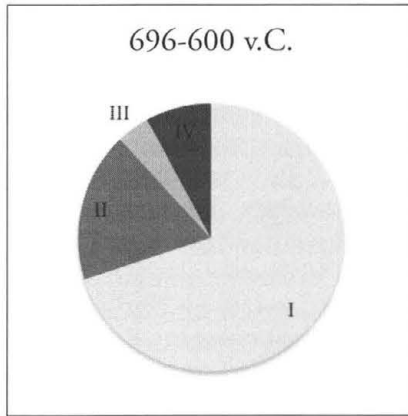
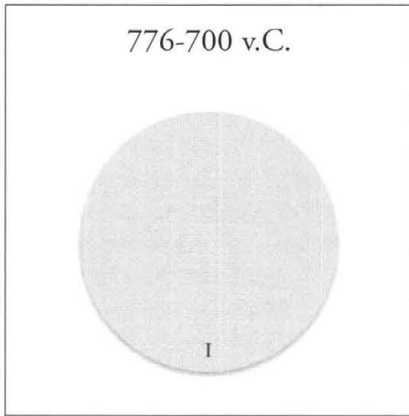
Voor onze 'landenrangschikking' zijn *poleis* niet bruikbaar. Toevalsfactoren zoals de aanwezigheid van één of meerdere bijzonder getalenteerde atleten in bepaalde *poleis* of de toevallige overlevering van de bronnen beïnvloeden een rangschikking van deze kleine entiteiten immers teveel. Om toch een soort 'landenrangschikking' op te kunnen stellen, heb ik de *poleis* gegroepeerd in acht regio's, rekening houdend met geografische en politieke grenzen (zie de onderstaande kaart). De Peloponnesos (I), Zuid-Italië en Sicilië (IV), Cyrenaica (V) en Egypte

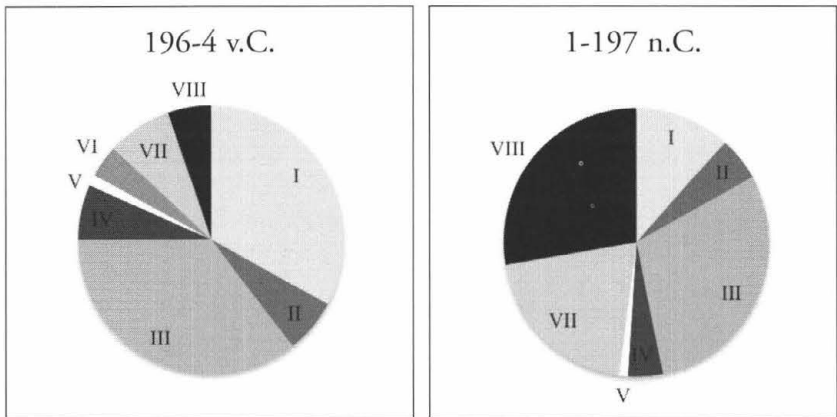
² Alle uit verschillende bronnen bekende winnaars van de oude Olympische Spelen zijn verzameld door L. Moretti, 'Olympionikai. I vincitori negli antichi agoni olimpici', *Atti della Accademia Nazionale dei Lincei. Mem. scienze morali* 8 (1957), 53-198. Figuur 1 en kaart 2 zijn gebaseerd op deze lijst. Bij meervoudige winnaars is elke overwinning afzonderlijk geteld. Overwinningen die enkel op basis van de stilistische of paleografische kenmerken van de bron zijn gedateerd, zijn niet opgenomen aangezien deze vaak niet met zekerheid aan één bepaalde eeuw kunnen worden toegewezen. De overwinningen in de paardenrennen vermeld door Posidippus - zie infra -, die nog niet door Moretti gekend waren, zijn wel meegeteld.

Kaart 1: De Griekse wereld ingedeeld in acht regio's

(VIII) zijn vier geografisch duidelijk afgebakende gebieden. De aaneengesloten regio's van Centraal-Griekenland en de Balkan en van Klein-Azië en het Midden-Oosten moeten verder opgedeeld worden. Tot de late vierde eeuw v.C. was het Balkangebied (VI) perifeer en werd het Griekse karakter van de inwoners in twijfel getrokken. Pas na de militaire successen van Philippos en Alexander van Macedonië, werden Macedonische burgers toegelaten op de Olympische Spelen. Centraal- en Noord-Griekenland (II), daarentegen, behoorden sinds hun vroegste geschiedenis tot de Griekse wereld. Analoog bestonden langs de kusten van Klein-Azië (III) al sinds de archaische periode Griekse steden. Pas na de veroveringen van Alexander werden er ook in het binnenland van Klein-Azië en in het Midden-Oosten (VII) Griekse steden gesticht.

Figuur 1 : De regionale verdeling van Olympische overwinningen per eeuw of twee eeuwen (de kleuren en Romeinse cijfers verwijzen naar de regio's op kaart 1 hierboven)

De acht bovenstaande diagrammen geven weer uit welke gebieden de winnaars van een bepaalde eeuw afkomstig waren. Uit deze diagrammen kan men eerst en vooral een algemene tendens tot internationalisering afleiden. Olympia was gelegen in het noordwesten van de Peloponnesos. In de *achtste eeuw* waren de Olympische Spelen nog een lokale aangelegenheid en vonden enkel atleten uit de Peloponnesos (I) hun weg naar Olympia. Ook in de *zevende eeuw* bleef de Peloponnesos (I) dominant, maar ook atleten uit Centraal- en Noord-Griekenland (II), uit Zuid-Italië en Sicilië (IV) en van de kusten van Klein-Azië (III) reisden nu naar Olympia. Vanaf de *zesde eeuw* ondervond de Peloponnesos geen voordeel meer van zijn centrale ligging. De winnaars waren toen veel gelijkmatiger verdeeld tussen Zuid-Italië en Sicilië (IV), Centraal- en Noord-Griekenland (II) en de Peloponnesos (I). Enkele Griekse steden in Klein-Azië (III) en de Balkan (VI) deden mee in de marge. In de *vijfde eeuw* bleven Centraal- en Noord-Griekenland (II) en de Peloponnesos (I) aan elkaar gewaagd. De kusten van Klein-Azië (III) werden iets belangrijker dan voordien. De Balkan (VI) en Cyrenaica (V) waren perifere gebieden. Opmerkelijk in de vijfde eeuw is echter het overwicht van Zuid-Italië en Sicilië (IV). De spectaculaire groei die dit gebied had doorgemaakt, kan niet louter te wijten zijn aan een verdere internationalisering van de Olympische Spelen. Ze was een rechtstreeks gevolg van de bijzondere investeringen van de Sicilische tirannen.

In de *vierde eeuw* begonnen de verhoudingen te verschuiven. Het aandeel van Zuid-Italië en Sicilië (IV) nam spectaculair af, in het voordeel van de Peloponnesos (I). Het waren steeds de lokale atleten die

profiteerden in een periode van verval, aangezien enkel zij steeds in gelijke aantallen bleven deelnemen. Centraal- en Noord-Griekenland (II) en de kusten van Klein-Azië (III) bleven op gelijke hoogte. De Balkan (VI), een regio die door de veroveringen van de Macedonische koningen in deze periode ook politiek belangrijker werd, begon aan een bescheiden opkomst.

De veroveringen van Alexander de Grote in de late vierde eeuw vormden een motor voor een verdere internationalisering in de *derde eeuw* v.C. De kusten van Klein-Azië (III), die niet langer in de periferie lagen, maar nu het centrum van de Griekse wereld vormden, werden eindelijk een volwaardige speler, op gelijke hoogte als de Peloponnesos (I) en Centraal- en Noord-Griekenland (II). Het belang van Macedonië in deze periode weerspiegelt zich in het groeiend aantal winnaars uit de Balkan (VI). Een opvallende nieuwe speler was Egypte (VIII). Pas ingelijfd bij de Griekse wereld in 332 v.C., had het in de derde eeuw reeds meer succes op de spelen dan Zuid-Italië (IV) en Cyrenaica (V), twee regio's met een beduidend langere traditie op dit vlak. Het Aziatische binnenland (VII), de andere nieuwe regio, kwam voorlopig nog niet aan bod. Dit maakt de prestatie van Egypte des te indrukwekkender.

De latere hellenistische tijd was geen bloeiperiode voor de Griekse sport in het algemeen. In de *tweede en eerste eeuw* v.C. was Klein-Azië de grootste speler geworden. Het waren nog steeds vooral de steden langs de kusten (III) die succes hadden. Het aantal winnaars uit het binnenland van Klein-Azië (VII) bleef alsnog klein. Dat geen van de andere regio's op dit moment een bloei kent – Centraal- en Noord-Griekenland (II) en Egypte (VIII) waren beide minder succesvol dan in de derde eeuw v.C. – speelde in het voordeel van de lokale deelnemers van de Peloponnesos (I), die weer meer overwinningen wegkaapten.

In de *twee eerste eeuwen van de keizertijd* waren de jongere regio's, die nu ook politiek van groter belang waren, duidelijk het meest succesvol. Atleten uit Egypte (VIII) en Klein-Azië, zowel de kusten (III) als het binnenland (VII), behaalden de meeste overwinningen. De traditionele regio's, zoals Centraal- en Noord-Griekenland (II), de Peloponnesos (I) en Zuid-Italië (IV), konden hier niet tegen op.

De 1000-jarige geschiedenis van de oude Olympische Spelen liep op vele vlakken parallel aan de politieke geschiedenis van deze lange periode. Wanneer de Griekse wereld groeide, breidde ook het deelnemersveld van de spelen uit. Regio's die politiek en economisch sterk stonden, hadden net als vandaag ook op sportief vlak meer succes. Soms was het succes van een bepaalde regio echter opvallend, zoals het suc-

ces van Sicilië in de vijfde eeuw v.C. en dat van Egypte in de derde eeuw v.C. Een proactieve sportpolitiek leidde hier tot betere resultaten dan men op grond van de algemene evolutie kon verwachten.

HET SUCCES VAN SICILIË EN ZUID-ITALIË

De steden op Sicilië en in Zuid-Italië waren zeer welvarend in de vijfde eeuw v.C., een situatie die op zich al bevorderlijk is voor het niveau van de sportbeoefening. Hierbij kwamen nog de bijzondere inspanningen die de lokale heersers leverden om de overwinningskansen van hun stad te verhogen. Het meest actief waren de families van de Emmeniden uit Akragas en van de Deinomeniden, die heersten in Gela en Syracuse. Deze machtige aristocraten namen zelf deel aan de paarden- en wagenrennen.³ Hierin winnen was immers geen kwestie van persoonlijk talent – de paardenmenner werd ingehuurd –, maar van geld voor het kweken, trainen en transporteren van de racepaarden. Ook in de atletiekwedstrijden slaagden de tirannen erin om succes te kopen met geld. Gelon, de heerser van Syracuse, betaalde meervoudig Olympisch sprintkampioen Astylos van Kroton om in 480 v.C. als burger van Syracuse deel te nemen aan de spelen.⁴

Het bevorderen van sportprestaties was natuurlijk niet genoeg. Om de sportieve successen werkelijk als propaganda te kunnen gebruiken en er politiek voordeel uit te kunnen slaan, moesten de tirannen deze overwinningen ook bij het grote publiek bekend maken. Daarom nodigden de Sicilische tirannen de dichters Pindarus en Bacchylides uit aan hun hof en betaalden hen om overwinningsliederen te schrijven.⁵ Ook zilveren munten met de afbeelding van racepaarden waren een populaire manier om hun overwinningen te afficheren. Bovendien lieten de tirannen grote monumenten oprichten in de heiligdommen van Olympia en Delphi. De beroemde ‘Wagenmenner van Delphi’ maakte bijvoorbeeld deel uit van een groot bronzen monument in de vorm van een vierspan, opgericht naar aanleiding van een overwinning van

³ A. Hönle, *Olympia in der Politik der griechischen Staatenwelt von 776 bis zum Ende des 5. Jahrhunderts*, Bebenhausen, 1972, 106-118; C. Antonaccio, ‘Elite Mobility in the West’, in S. Hornblower – C. Morgan (eds.), *Pindar’s Poetry, Patrons, and Festivals from Archaic Greece to the Roman Empire*, Oxford, 2007, 265-285.

⁴ Pausanias VI 13.1. Pausanias noemt Hieron als heerser van Syracuse, maar in feite was Gelon hier nog aan de macht in 480 v.C.

⁵ Bacchylides, *Epin.* 3, 4 & 5; Pindarus, *Ol.* 1-3, *Pyth.* 1-3, 6, *Isth.* 2.

Hieron of zijn broer Polyzalos op de Pythische spelen.⁶ Het grote bedrag dat zij besteedden aan deze publiciteit weerspiegelt het belang dat zij aan sport hechtten.

DEELNEMERS UIT EGYPTE: EEN IDENTIFICATIEPROBLEEM

Het voorbeeld van de Egyptische dominantie in de derde eeuw v.C. is heel wat minder bekend. Voor deze periode hebben we niet het voordeel, zoals voor de vijfde eeuw v.C., dat we een beroep kunnen doen op beroemde Griekse schrijvers als Pindarus en bekende Griekse kunstwerken. Het is echter mogelijk om aan de hand van papyrusteksten en opschriften de sportpolitiek van de Ptolemaeën relatief gedetailleerd te analyseren.

De dynastie van de Ptolemaeën kwam aan het hoofd van Egypte na de dood van Alexander de Grote. In 332 v.C. had deze Macedonische koning Egypte veroverd en aldus toegevoegd aan de Griekse wereld. Onder de Ptolemaeën werd de Griekse cultuur erg gestimuleerd. De nieuwe bovenlaag van Griekse immigranten verkreeg privileges en invloed. Op vlak van taal, godsdienst, naamgeving en ook op sportief vlak bleven zij zich gedragen als Grieken. Als wij spreken over Olympische atleten uit Egypte in de derde eeuw v.C., gaat het dus over deze Griekse immigranten en hun nakomelingen, niet over autochtone Egyptenaren.

Het is vaak moeilijk om deze immigranten als inwoners van Egypte te identificeren.⁷ Atleten identificeerden zichzelf steeds met hun naam, de naam van hun vader en hun ethnicon, d.i. de Griekse *polis* waarvan zij burger waren. Dit laatste was van groot belang. Het was immers enkel aan Grieken, m.a.w. burgers van een Griekse *polis*, toegestaan om aan Griekse spelen deel te nemen. Ook binnen de Ptolemaeïsche administratie was het nodig om zich op deze manier als Griek te identificeren om van bepaalde privileges te kunnen genieten. In Egypte waren er echter maar drie Griekse *poleis* (Alexandrië, Ptolemaïs en Naukratis) en de meeste Griekse immigranten leefden niet in één van die drie steden, maar op het platteland of in de provinciehoofdsteden, die geen stadsraad hadden en daarom geen *poleis* waren. Wanneer inwoners van

⁶ R.R. Smith, 'Pindar, Athletes, and the Early Greek Statue Habit', in S. Hornblower – C. Morgan (eds.), *Pindar's Poetry*, 126-130.

⁷ Dit identificatieprobleem is uitgewerkt in S. Remijsen, 'Challenged by Egyptians. Greek Sport in the Third Century BC', *International Journal of the History of Sport* 26 (2009), 246-271, vooral 247-249.

Egypte zich moesten identificeren als Griek, gebruikten zij een ethnicon dat verwees naar de Griekse *polis* of streek waar zij of hun familie oorspronkelijk vandaan kwamen. In hellenistische papyri uit Egypte komen heel wat Macedoniërs, Thraciërs en Cyreneërs voor, die allemaal gewoon in Egypte woonden.⁸

Sporters uit Egypte die deelnamen aan de Olympische Spelen identificeerden zich dus met een Griekse naam en vadersnaam en met een Grieks ethnicon en zijn als dusdanig dus niet herkenbaar als inwoners van Egypte. Enkel deelnemers uit Alexandrië – atleten uit Ptolemaïs en Naukratis zijn niet geattesteerd – kunnen zonder problemen als inwoners van Egypte worden geïdentificeerd. Sommige andere sporters kan men op basis van andere bronnen in Egypte plaatsen, maar voor het merendeel van de atleten zijn er geen andere bronnen bekend.

Dit identificatieprobleem heeft als gevolg dat de feitelijke dominantie van Egypte groter was dan uit het tamelijk bescheiden aandeel van Egypte in het diagram van de derde eeuw v.C. blijkt (zie figuur 1 hierboven). Het Egyptische deel (VIII) bevat immers enkel de atleten die zich identificeerden als inwoners van Alexandrië. Zes van de elf overwinnaars die op deze grafiek zijn ondergebracht bij de Balkan (VI) waren in feite leden van het Ptolemaïsche koningshuis, die zichzelf Macedoniërs noemden om hun Griekse identiteit te beklemtonen. Hoeveel van de andere deelnemers nog bij Egypte ingedeeld zouden moeten worden, is onmogelijk na te gaan.

HET PTOLEMAÏSCHE HOF EN DE OLYMPISCHE PAARDENSPORT

De impact van het identificatieprobleem is het minst groot bij de paardensport. Hierin bestonden drie disciplines: wagenrennen met vierspannen, wagenrennen met tweespannen en een race van paarden met ruiter. Voor elk van deze disciplines, traditioneel met volwassen paarden, werd in de loop van de vierde en derde eeuw v.C. ook een variant met jonge paarden ingevoerd. Omdat de paardensport fortuinen kostte, behoorden de deelnemers vaak tot de allerhoogste adel en daarom zijn ze gemakkelijker te identificeren aan de hand van andere bronnen.

Hoewel de Olympische Spelen de best gedocumenteerde spelen van de oudheid zijn en de wagenrennen voor vierspannen van volwassen paarden de best gedocumenteerde discipline van de paardensport is,

⁸ C. La'da, *Prosopographia Ptolemaica 10: Foreign Ethnic in Hellenistic Egypt* (Studia Hellenistica 38), Leuven, 2002.

kende men tot voor kort slechts zeven winnaars van deze discipline voor de hele derde eeuw v.C.⁹ Slechts twee van hen kunnen met een specifieke Olympiade worden verbonden. Twee anderen kunnen worden toegewezen aan een periode van 20 à 30 jaar. De overige drie winnaars zijn zo vaag gedateerd, dat het niet eens zeker is dat zij wel in de derde eeuw gewonnen hebben.

In 2001 werd een verzameling van 112 epigrammen gepubliceerd, waarvan 110 voordien onbekend.¹⁰ Ze werden ontdekt op de papyrus van een mummie-cartonage. Deze epigrammen zijn toegeschreven aan Posidippus, een dichter die in de derde eeuw in verschillende delen van de Griekse wereld literair actief was, maar ook een tijd lang aan het hof van de Ptolemaeën werkte. Achttien van deze epigrammen, verzameld in het hoofdstuk *Hippika*, vierten een overwinning in de paardensport. Deze overwinningen kunnen gedateerd worden tijdens de literaire carrière van Posidippus, d.i. van het einde van de jaren 280 v.C. tot begin van de jaren 240. Op basis van deze gedichten kennen we zes of zeven nieuwe winnaars van de race voor vierspannen op de Olympische Spelen. Vijf hiervan zijn leden van de Ptolemaeïsche koninklijke familie: Ptolemaios I, zijn vrouw Berenike I, hun zoon Ptolemaios II, diens vrouw Arsinoë II en dochter Berenike. Misschien won ook Berenike II, de vrouw van Ptolemaios III, ooit de wagenrennen in Olympia. Voor de eerste helft van de derde eeuw krijgen we op deze manier een veel vollediger beeld. Slechts drie overwinningen zijn met zekerheid gedateerd, maar we hebben de namen van acht winnaars die zeker wonnen in de veertien Olympiades vanaf 296 v.C. tot en met 244 v.C. – één van hen tweemaal – en zes kandidaten die mogelijk ook in deze periode wonnen – één van hen won zelfs drie keer. Dit betekent dat we (bijna) alle winnaars uit de eerste helft van de vierde eeuw bij naam kennen.¹¹

De Egyptische aanwezigheid is hierbij opvallend. Minstens vier, maar wellicht vijf en misschien zelfs zes overwinningen in deze periode werden behaald door een lid van de Ptolemaeïsche koninklijke familie. Bovendien was een zevende winnaar, Glaukon van Athene, nauw

⁹ L. Moretti, *Olympionikai*, nrs. 498, 508, 522, 531, 542, 546 en 574.

¹⁰ *Editio princeps*: G. Bastianini – C. Gallazzi – C. Austin, *Posidippo di Pella. Epigrammi* (*P.Mil. Vogl. VIII 309*), Milaan, 2001. De meest gebruikte uitgave is echter de *editio minor*: C. Austin – G. Bastianini, *Posidippi Pellaei quae supersunt omnia*, Milaan, 2002. Ook wij volgen de nummering van de *editio minor*. Het hoofdstuk *Hippika* bevat gedichten nrs. 71-88.

¹¹ Voor details en referenties, zie S. Remijsen, *Challenged*, 249-254.

verbonden met het Ptolemaeïsche hof. Glaukon was een leidende figuur in Athene tijdens de Chremonideïsche oorlog – genoemd naar Glaukons broer Chremonides, die in 268 een anti-Macedonische alliantie oprichtte – en leefde na de nederlaag in 263 in ballingschap in Alexandrië. In 255 had hij hier de belangrijke functie van eponiëm priester.

Met dertig tot vijftig procent van de overwinningen, hadden de Ptolemaeën duidelijk de suprematie in de wagenrennen voor vierspannen in de eerste helft van de derde eeuw v.C. Een dergelijke uitgesproken suprematie hadden zelfs de leidende Sicilische families van de vijfde eeuw v.C. niet. Ook in de andere disciplines van de paardensport, op de Olympische Spelen én op de andere grote spelen in Griekenland valt de aanwezigheid van de Ptolemaeïsche koninklijke familie en hun hovelingen op. Hun voorkeur ging uit naar de meest prestigieuze disciplines: het vierspan en voor het eerst ingestelde wedstrijden. Ook andere hellenistische koningen en prinsen namen deel aan de spelen, maar nooit op dezelfde schaal als de Ptolemaeën.¹²

ALEXANDRIJNSE ATLETEN IN OLYMPIA

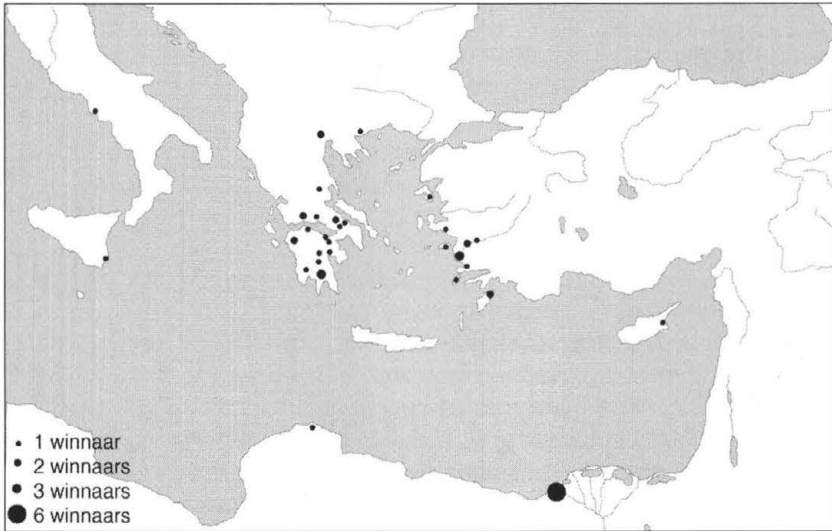
Onder de winnaars van de atletiekwedstrijden zijn inwoners van Egypte met een ethnicon verwijzend naar een stad of streek in Griekenland zeer moeilijk te identificeren, aangezien atleten slechts zelden bekend zijn uit andere bronnen die hen kunnen plaatsen in Egypte. Bijgevolg zijn alle bekende atleten uit Egypte Alexandrijnen.

De Alexandrijnen waren echter duidelijk aanwezig in het Griekse sportcircuit van de derde eeuw v.C. De stadionloop is de enige sport waarvoor we alle winnaars kennen.¹³ Viermaal werd de Olympische stadionloop in de derde eeuw gewonnen door een Alexandrijnse sprinter. Aangezien de Olympische Spelen slechts om de vier jaar gehouden werden, betekent dit dat de Alexandrijnen zestien procent van alle wedstrijden wonnen. Voor de andere sporten zijn de bronnen minder

¹² Bv. R. van Bremen, 'The Entire House is Full of Crowns: Hellenistic Agones and the Commemoration of Victory', in S. Hornblower – C. Morgan (eds.), *Pindar's Poetry*, 345-375.

¹³ Via de handschriftelijke overlevering is een lijst bewaard van alle winnaars van de stadionloop vanaf 776 v.C. tot en met 217 n.C., inclusief enkele winnaars van andere disciplines die zich op een of andere manier hadden onderscheiden. Deze lijst vormde een deel van de *Chronica* van de kerkhistoricus Eusebius. De recentste editie is P. Christesen – Z. Martirosova-Torloni, 'The Olympic Victor List of Eusebius: Background, Text, and Translation', *Traditio* 61 (2006), 31-93.

volledig. In 296 v.C. won Apollonios van Alexandrië de diaulosloop, een wedstrijd over de afstand van twee stadia. In 240 won Kleoxenos het boksen. Deze man was een periodos-winnaar, wat wil zeggen dat hij naast de Olympische Spelen ook de Pythische, Isthmische en Nemeïsche spelen had gewonnen. Rond 212 v.C. kwam een andere atleet uit Egypte dicht bij een Olympische overwinning in het boksen. Aristonikos moest echter in de finale het onderspit delven tegen Kleitomachos, de grote kampioen van zijn tijd.

Kaart 2: De geografische spreiding van Olympische overwinningen in de atletiek (320-200 v.C.)

Op kaart 2 staat de herkomst (volgens ethnon) aangeduid van alle zeker gedateerde Olympische winnaars in de atletiekdisciplines, uit de periode vanaf 320 tot en met 200 v.C., d.i. vanaf de Ptolemaeïsche heerschappij over Egypte. De meeste winnaars kwamen van Griekenland of van de kusten van Klein-Azië. Al deze steden behoorden reeds tot de Griekse wereld in de klassieke periode. Alexandrië was de enige nieuw gestichte stad die al in de derde eeuw v.C. in staat was om topatleten uit te sturen. Apollonios won al in 296 v.C., toen de stad nog in volle opbouw was. In de nasleep van de veroveringen van Alexander de Grote waren vele nieuwe steden gesticht in Azië, die allemaal graag hun Griekse identiteit bevestigden, maar geen van deze steden duikt in de derde eeuw al op in de overwinnaarslijsten. Blijkbaar was enkel Egypte klaar om de traditionele Griekse wereld uit te dagen op de Olympische Spelen.

DE PROMOTIE VAN SPORT IN EGYPTE

Egypte haalde dus uitzonderlijk goede resultaten op de spelen en dit was geen toeval. De Ptolemaeën promootten Griekse sport door het bieden van financiële ondersteuning, door de constructie van een professionele sportinfrastructuur, door de introductie van Griekse spelen in Egypte en door het voeren van publiciteit rond sportieve prestaties.

a. *Scouting en financiële ondersteuning*

Getalenteerde atleten werden in Egypte al op jonge leeftijd gescout. Rijke privépersonen waren bereid om te investeren in de opleiding van hun jonge protégés als die voldoende talent bezaten. De rijke zakenman Zenon, bekend van het Zenonarchief, betaalde bijvoorbeeld voor de opleiding van de jonge Pyrrhos, in de eerste plaats zijn studies, maar 'als ze zeker waren dat hij kon winnen' ook zijn atletiektraining.¹⁴ Jongens als Pyrrhos werden getraind om deel te nemen in de leeftijdscategorie van de jongens. Als zij hierin uitblonken, konden zij zelfs steun krijgen van het paleis om te trainen voor de belangrijke internationale wedstrijden in Griekenland.

Dit wordt duidelijk geïllustreerd door de anekdote bij Polybius over de wedstrijd tussen de grote kampioen Kleitomachos en zijn Egyptische opponent Aristonikos.¹⁵ Kleitomachos had de reputatie onklopbaar te zijn. "Men zegt dat koning Ptolemaios er een punt van eer van had gemaakt om zijn roem te breken en hiervoor met veel ijver de bokser Aristonikos had klaargestoomd en naar de spelen had gestuurd; want die was uitzonderlijk getalenteerd voor deze discipline." De twee boksers kwamen elkaar tegen in de Olympische finale. In het begin supporterde het publiek voor de underdog uit Egypte, die het onverwacht goed deed. Maar volgens Polybius sprak Kleitomachos toen het publiek toe, terwijl hij een ogenblik pauzeerde om op adem te komen. "Wisten ze dan niet dat hij, Kleitomachos, nu vocht voor de eer van Hellas, terwijl Aristonikos vocht voor de roem van koning Ptolemaios? Zouden ze dan liever hebben dat een Egyptenaar de Grieken zou overwinnen en de krans zou behalen in Olympia dan dat hij, een man van Beotië, een Thebaan, als overwinnaar zou worden geproclameerd in de categorie van de mannen?"

¹⁴ P. Lond. VII 1941. Cf. W. Clarysse – K. Vandorpe, *Zenon, un homme d'affaires grec à l'ombre des pyramides*, Leuven, 1995, 58-62.

¹⁵ Polybius XXVII 9, esp. 7-8 and 11-12. Kleitomachos won de Olympische Spelen in 216 en 212 v.C. De koning van Egypte was op dat moment Ptolemaios IV.

Deze tekst werpt ook licht op hoe de Egyptische intrede in het Griekse sportcircuit onthaald werd in Griekenland zelf. Hoewel officieel alle deelnemers burgers waren van Griekse *poleis* – dat was immers een van de belangrijkste toelatingsvoorwaarden en werd gecontroleerd door de *hellanodikai* – wisten de toeschouwers in Olympia maar al te goed dat de Egyptische atleten niet zoals echte Grieken streden voor de eer van hun vaderstad, maar onderdanen waren van de Ptolemaeën en streden voor hun koning. Er bestond blijkbaar ongenoegen bij de traditionele Grieken die vonden dat deze succesvolle nieuwelingen eigenlijk niet het recht hadden om deel te nemen.

Een andere manier waarop de Ptolemaeën sport interessant maakten voor de bevolking, waren wettelijke privileges. Ptolemaios I had in Cyrene, dat ook binnen zijn invloedssfeer lag, trainers vrijgesteld van civiele taken.¹⁶ Ptolemaios II had trainers en winnaars van de drie belangrijkste Alexandrijnse wedstrijden en hun nazaten vrijgesteld van de zouttaks, de hoofdelijke taks die de basis vormde van de Ptolemaeïsche belastingsstructuur.¹⁷

Goede atleten stonden bovendien in hoog aanzien. Mnasiadas van Argos, een oudere man van een goede familie die als jongeman een succesvol atleet was geweest, immigreerde rond 220 v.C. met zijn zoon Polykrates naar Egypte. In 218/217 werd Mnasiadas door de koning geëerd met het zeer eerbiedwaardige ambt van eponiem priester.¹⁸

b. Sportinfrastructuur

Al in de vierde eeuw v.C. startten de Ptolemaeën met de constructie van een professionele sportinfrastructuur. Er waren twee hippodromen in Alexandrië, die tegelijk als stadion dienden. Het Lageion lag in het centrum van de stad, nabij de tempel van Sarapis.¹⁹ Een tweede hippodroom werd aangelegd buiten de stad, langs de weg naar Kanopos.²⁰

Het typische trainingscomplex voor Griekse atleten was het gymnasium. Het gymnasium van Alexandrië dateert reeds uit de late vierde of vroege derde eeuw v.C. Andere derde-eeuwse gymnasia zijn geattesteerd in Naukratis, Thebe en de Fayoem-oase. Meestal werden deze

¹⁶ SEG IX 1, 43-46.

¹⁷ P. Hal. 1, 260-265.

¹⁸ Polybius V 63.4-7. W. Clarysse – G. Van der Veken, *The Eponymous Priests of Ptolemaic Egypt* (P.L. Bat. 24), Leiden, 1983, 14.

¹⁹ J. McKenzie – S. Gibson – A. Reyes, 'Reconstructing the Serapeum in Alexandria from the Archaeological Evidence', *Journal of Roman Studies* 94 (2004), 101-104.

²⁰ S. Remijsen, *Challenged*, 259.

gefinancierd door privépersonen, zoals de zakenman Zenon, die ook jonge atleten ondersteunde. Vele gymnasiarchen waren officieren van het leger, want het gymnasium was in de eerste plaats een centrum voor de militaire opleiding van jongeren. Door een gymnasium te stichten drukten de Griekse immigranten tegelijk hun culturele achtergrond én hun loyaliteit ten opzichte van de Ptolemaeïsche dynastie uit. De vergoddelijkte heersers kregen immers een cultus in de gymnasia.²¹

c. Griekse spelen in Egypte

De Ptolemaeën richtten in Egypte ook sportwedstrijden naar Grieks model in. Analoog aan de regel dat enkel Grieken mochten deelnemen aan de spelen, konden eveneens enkel Griekse *poleis* reguliere spelen organiseren. Het is opvallend dat enkel in Alexandrië en Ptolemaïs Griekse spelen zijn geattesteerd in Egypte. Pas in de derde eeuw n.C., nadat Septimius Severus aan alle Egyptische provinciehoofdsteden een stadsraad had toegekend en aldus het statuut van *polis*, was er een explosie van nieuwe spelen overal in Egypte.²²

De eerste spelen in Egypte waren de *Basileia*, die mogelijk teruggaan op de gelegenheidsspelen die Alexander de Grote naar aanleiding van zijn kroning had gehouden in Memphis. Ptolemaios I verhuisde deze spelen naar de nieuwe hoofdstad Alexandrië. De winnaars van de editie van 267 v.C. zijn bekend uit een opschrift.²³ In deze tekst lijkt het alsof atleten uit de hele Griekse wereld vertegenwoordigd zijn: vier Macedoniërs, zes Thraciërs, één Thessaliër, een man van Samos, één van Halikarnassos, één Beotiër, iemand van Tarente en iemand van Naukratis. Sommige van deze atleten kunnen we identificeren: het zijn Griekse immigranten in Egypte met een ethnicon dat de herkomst van hun familie verraad. De *Basileia* waren dus prijsspelen die in de eerste plaats lokale atleten aantrokken.

Ptolemaios II stichtte de eerste kransspelen in Egypte. Kransspelen waren prestigieuze wedstrijden waarbij atleten enkel een symbolische bladerkrans konden winnen, maar bij hun thuiskomst wel rijkelijk beloond werden in hun vaderstad, en waaraan enkel de internationale top deelnam. De oude Olympische Spelen waren de bekendste van dergelijke kransspelen. Bij de inrichting van de *Ptolemaia*, spelen ter

²¹ M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, Vol. II, Parijs, 1950, 836-869. Zenon: P. Lond. VII 1941.

²² P. Frisch, *Zehn agonistische Papyri*, Opladen, 1986, 12-13.

²³ SEG XXVII 1114. L. Koenen, *Eine agonistische Inschrift aus Ägypten und frühptolemäische Königsfeste*, Meisenheim am Glan, 1977, 19-28.

ere van zijn overleden vader Ptolemaios I, imiteerde Ptolemaios II de traditionele kransspelen door ambassadeurs uit te sturen naar alle Griekse steden met uitnodigingen voor atleten en vertegenwoordigers van de steden om de *Ptolemaia* bij te wonen. Verschillende steden en stedenbonden erkenden de 'isolympische' status van deze spelen.²⁴ Dit wil zeggen dat de winnaars bij hun thuiskomst recht hadden op dezelfde beloningen als winnaars van de Olympische Spelen. De *Ptolemaia* waren de allereerste spelen die dit statuut verkregen. Deze internationale erkenning was dus een grote diplomatieke overwinning voor Ptolemaios II. De hofdichters Posidippus en Callimachus steunden het initiatief van hun broodheer; zij prezen overwinningen in de *Ptolemaia* op dezelfde manier als overwinningen in de traditionele kransspelen²⁵. In realiteit hebben deze spelen echter nooit hetzelfde niveau behaald. Een derde-eeuwse inscriptie uit Tegea somt alle overwinningen op van een man die duidelijk geen professioneel atleet was: hij won al zijn titels door optredens in het theater, behalve in de *Ptolemaia*, daar won hij het boksen voor volwassen mannen.²⁶ Het is niet bekend hoe lang de *Ptolemaia* bleven bestaan. Vanaf de tweede helft van de derde eeuw v.C. zijn de spelen niet langer geattesteerd in de bronnen.

Een ander vierjaarlijks feest, dat vaak geïdentificeerd wordt met de *Ptolemaia*²⁷, is de *Pentaëteris*. Het belangrijkste onderdeel van dit feest was de indrukwekkende processie. De kostbaarheden meegedragen in de lange stoet werden beschreven door Kallixeinos van Rhodos.²⁸ Verschillende papyri vermelden bovendien kalveren voor het enorme offer.²⁹ De atletiekspelen die bij dit feest hoorden waren lokale prijs-spelen; de overwinnaars ontvingen een gouden krans.

Later in zijn regering stelde Ptolemaios II nog een tweede internationale wedstrijd in, de *Theadelphia* ter ere van de broeder-lievende goden, d.i. hemzelf en zijn zuster/vrouw Arsinoë. Ze vonden om de vier jaar plaats, vlak na de *Ptolemaia*. Dit had het voordeel dat de ambassadeurs vanuit Egypte in één reis de Grieken voor de beide feesten konden uitnodigen en dat ook de buitenlandse bezoekers slechts één reis moesten ondernemen.³⁰

²⁴ Syll.³ 390, CID IV 40.

²⁵ Posidippus 76 and Callimachus, fr. 384, l. 39-41.

²⁶ Syll.³ III 1080.

²⁷ De argumenten tegen deze identificatie, alsook de referenties naar voorstanders van de identificatie, vindt men in S. Remijsen, *Challenged*, 259, 267-268 (noot 58).

²⁸ Deze beschrijving is bewaard in Athenaeus, *Deipnosophistae* V 196 A - 203 B.

²⁹ PSI IV 409, P. Grad. 6, P. Heid. VI 362.

³⁰ SEG XXXVI 1218.

Al deze spelen werden gehouden in of nabij Alexandrië. Ook tijdens de *Arsinoëia*, een jaarlijks feest ter ere van de vergoddelijkte koningin Arsinoë, vonden er misschien spelen plaats in deze stad.³¹ In Ptolemaïs, de enige Griekse *polis* ten zuiden van de Delta, waren er muziekspele. Die waren een geschenk van Antiphilos, een vertegenwoordiger van de koning die als dank hiervoor het burgerrecht van Ptolemaïs kreeg.³²

d. Publiciteit

Net als de Sicilische tirannen afficheerden de Ptolemaeïsche koningen hun succes duidelijk voor de rest van de Griekse wereld. De drie traditionele manieren om successen bekend te maken waren overwinningsoeden, standbeelden en opschriften. Overwinningsoeden waren reeds in de loop van de klassieke periode een ouderwets genre geworden. Het was een typisch fenomeen van de eerste helft van de vijfde eeuw v.C., de hoogdagen van Pindarus en Bacchylides. De Ptolemaeën waren Griekse koningen die heersten over een 'barbaars' land. Daarom voelden zij sterk de drang om te aan te tonen dat zij wel degelijk deel uitmaakten van de 'beschaafde' Griekse wereld. Het traditionele, aristocratische genre van de overwinningssliederen verkreeg daarom vernieuwde aantrekkingskracht in de derde eeuw v.C. en werd heruitgevonden door de hofdichter Callimachus, die oden schreef voor koningin Berenike en de belangrijke hoveling Sosibios.³³

Posidippus, een andere hofdichter, schreef epigrammen, een modern genre. Korte gedichtjes op steen ter ere van een atleet bestonden al sinds de zevende eeuw, maar in de hellenistische periode werden deze korte opschriftjes, losgekoppeld van de steen, een populair literair genre. De overwinningen die Posidippus bezong, werden niet op steen gegrift, maar vereeuwigd door de opname in een gedichtenbundel. In zijn epigrammen over de Ptolemaeïsche royals benadrukt Posidippus sterk de continuïteit van de overwinningen binnen de familie. De prestaties van de vrouwen krijgen bijzondere aandacht.³⁴

³¹ PSI IV 364.

³² OGIS I 49 = SB V 8853 en OGIS I 51 = SB V 8855.

³³ J. Ferguson, *Callimachus*, Boston, 1980, 97. Berenike: H. Lloyd-Jones–P.J. Parsons (eds.), *Supplementum Hellenisticum*, Berlin – New York, 1983, nrs. 254-269. Sosibios: Callimachus, fr. 384, l. 39-41.

³⁴ Cf. noot 10. Hierover: M. Fantuzzi, 'Posidippus at Court: The Contribution of the Ἱππικά of P. Mil. Vogl. VIII 309 to the Ideology of Ptolemaic Kingship', in K. Gutzwiller (ed.), *The New Posidippus. A Hellenistic Poetry Book*, Oxford, 2005, 249-268; E. Kosmetatou, 'Constructing Legitimacy: The Ptolemaic Familiengruppe as a Means of Self-Definition in Posidippus' Hippika', in B. Acosta-Hughes et al. (eds.), *Labored in*

Ook door de bouw van monumenten benadrukten de Ptolemaeën hun band met de traditionele Griekse heiligdommen waar ze hun overwinningen behaalden. Zuiver agonistische beelden en inscripties voor de Ptolemaeën zijn niet bewaard, maar niettemin hadden de Ptolemaeën verschillende monumenten in elk van de belangrijkste heiligdommen. Vooral in Olympia waren ze goed vertegenwoordigd.³⁵

Deze publiciteit was enkel gericht op Grieken, in hun eigen land en in de rest van de Griekse wereld. Naar hun Egyptische onderdanen toe werd Griekse sport nooit benadrukt. Voor dit publiek had sport geen propagandistische waarde. Het doel van deze publiciteit in de vorm van Griekse literatuur en monumenten was het creëren van een krachtige uitstraling die de rest van de Griekse wereld niet kon negeren.

BESLUIT

Het voorbeeld van Egypte in de derde eeuw v.C. toont hoe men ook in de oudheid een proactieve sportpolitiek kon voeren door het financieel ondersteunen van talenten, de constructie van een professionele infrastructuur en de uitbouw van een lokaal wedstrijdscircuit. De resultaten bleven niet uit: de Egyptische royals vestigden een duidelijke suprematie in de paardensport en de Alexandrijnse atleten waren de meest succesvolle nieuwelingen in het internationale circuit. De Ptolemaeën valideerden bovendien de hiermee verkregen reputatie door de successen via verschillende kanalen bekend te maken. Op deze manier konden ze hun sportieve successen gebruiken als propaganda.

Sport was al eeuwenlang een belangrijk aspect van de Griekse cultuur en succes binnen dit domein werd traditioneel met de idee van macht verbonden.³⁶ Deze oude traditie was een ideale manier voor het jonge rijk van de Ptolemaeën om een signaal te zenden naar de Griekse wereld: Egypte was een krachtig én Grieks rijk waarmee de rest van de Griekse wereld in de toekomst rekening moest houden.

Papyrus Leaves: Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus (P.Mil.Vogl. VIII 309), Washington, 2004, 225-246. Over het genre: A. Köhnken, 'Epinician Epigram', in P. Bing – J. Bruss (eds.), *Brill's Companion to Hellenistic Epigram*, Leiden – Boston, 2007, 295-312.

³⁵ B. Schmidt-Donaus, *Schenkungen hellenistischer Herrscher an griechische Städte und Heiligtümer. Teil II, Band II: Geschenke erhalten die Freundschaft. Politik und Selbstdarstellung im Spiegel der Monumente*, Berlin, 2000, 200-209.

³⁶ Bijvoorbeeld in de toespraak van Alkibiades bij Thucydides (VI 12.2).